

Українська державна академія залізничного транспорту

Кафедра фізики

ЛАБОРАТОРНА РОБОТА № 28

**ВИЗНАЧЕННЯ КОЕФІЦІЄНТА ВНУТРІШНЬОГО ТЕРТЯ
ТА СЕРЕДНЬОЇ ДОВЖИНИ ВІЛЬНОГО ПРОБІГУ
МОЛЕКУЛ ПОВІТРЯ**

Роботу виконав: студент(ка)

_____
(прізвище, ім'я, по-батькові)

_____
(курс, група)

„_____” _____ 20__ р.

Роботу прийняв:

_____
(прізвище та ініціали викладача)

_____
(посада)

Оцінка:

за знання теорії _____
(оцінка, бал)

за провед. експер. _____
(оцінка, бал)

підсумкова _____
(оцінка, бал)

_____
(дата і підпис викладача)

Лабораторна робота № 28

ВИЗНАЧЕННЯ КОЕФІЦІЄНТА ВНУТРІШНЬОГО ТЕРТЯ ТА СЕРЕДНЬОЇ ДОВЖИНИ ВІЛЬНОГО ПРОБІГУ МОЛЕКУЛ ПОВІТРЯ

Мета роботи: вивчення явища в'язкості газів, визначення коефіцієнта в'язкості і обчислення густини повітря, середньої швидкості, середньої довжини вільного пробігу та ефективного діаметру його молекул.

Прилади і матеріали: лабораторна установка для визначення коефіцієнта в'язкості газів.

Теоретичні відомості

Визначення коефіцієнту внутрішнього тертя (в'язкості) рідини або газу наведені в теоретичних відомостях до лабораторної роботи № 11 (стор. 28). Експериментальне визначення коефіцієнту в'язкості газу можливо здійснити за методом Пуазейля. Прибор, що використовується для цього, називається віскозиметром. Він являє собою наповнену водою посудину *A* з краном *K*, через який вода може витікати (рис.1). Посудина з'єднана трубкою з

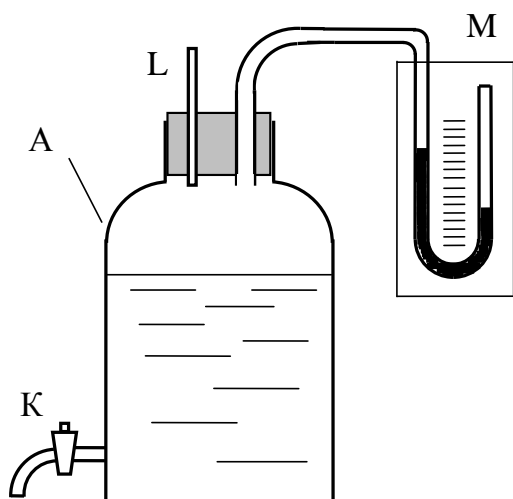

Рис. 1

манометром *M*, який показує різницю між внутрішнім та зовнішнім тисками повітря. Через капілярну трубку *L* молекули повітря можуть проходити всередину посудини.

Якщо відкрити кран *K*, вода почне витікати, тиск усередині посудини буде зменшуватись, а через капіляр *L* – всмоктуватись повітря. Через малу різницю тисків на кінцях капіляра повітря можна вважати нестисли-

вим, а його густину – незмінною. Тоді об'єм повітря, що пройшло за час t через капіляр, дорівнює об'єму рідини V , що витекла з посудини за цей час. Зв'язок параметрів віскозиметра з коефіцієнтом в'язкості газу описується у цьому випадку формулою Пуазейля:

$$\eta = \frac{\pi r^4 \Delta p t}{8 V l}, \quad (1)$$

де r і l – відповідно радіус та довжина капіляра, Δp – різниця тисків на його кінцях, яку показує манометр (вона виражається за формулою $\Delta p = \rho_p g \Delta h$, де ρ_p – густина рідини у манометрі, Δh – різниця її рівнів у колінах манометра, g – прискорення вільного падіння).

Кінетична теорія встановлює формулу для коефіцієнту в'язкості газу:

$$\eta = \frac{1}{3} \rho \langle \lambda \rangle \langle v \rangle, \quad (2)$$

де ρ – густина газу, $\langle \lambda \rangle$ – середня довжина вільного пробігу молекул газу, $\langle v \rangle$ – їхня середня швидкість.

З формули (2) можна визначити $\langle \lambda \rangle$:

$$\langle \lambda \rangle = \frac{3\eta}{\rho \langle v \rangle}. \quad (3)$$

Таким чином, для визначення середньої довжини вільного пробігу молекул повітря $\langle \lambda \rangle$ треба знати густину повітря ρ і середню швидкість його молекул $\langle v \rangle$.

Густину газу ρ можна знайти з рівняння Клапейрона–Менделєєва $pV = \frac{m}{\mu} RT$:

$$\rho = \frac{m}{V} = \frac{p \mu}{RT}, \quad (4)$$

де p – барометричний тиск, μ – молярна маса газу, R – універ-

сальна газова стала, T – абсолютна температура.

Середня арифметична швидкість молекул газу визначається за формулою:

$$\langle v \rangle = \sqrt{\frac{8RT}{\pi \mu}}. \quad (5)$$

Обчисливши η за формулою (2), ρ – за формулою (4) і $\langle v \rangle$ – за формулою (5), та підставивши одержані значення в формулу (3), можна визначити середню довжину вільного пробігу молекул повітря $\langle \lambda \rangle$.

За відомою середньою довжиною вільного пробігу молекул газу

$$\langle \lambda \rangle = \frac{1}{\sqrt{2} \pi d_{ef}^2 n} \quad (6)$$

можна знайти ефективний діаметр його молекул d_{ef} з формули:

$$d_{ef} = \frac{1}{\sqrt{\sqrt{2} \pi \langle \lambda \rangle n}}, \quad (7)$$

де $n = \frac{p}{kT}$ – кількість молекул в одиниці об'єма,

$k = 1.38 \cdot 10^{-23}$ Дж/К – стала Больцмана, p і T – відповідно атмосферний тиск і температура в умовах дослідів.

Послідовність виконання роботи

1. Накреслити таблицю вимірюваних величин за зразком, наведеним у табл. 28.1.
2. Підставити під кран K склянку, відкрити кран і почекати поки встановиться стаціонарна течія води з крану (при цьому різниця рівнів в манометрі не буде помітно змінюватися, а вода з крана капатиме рівномірно).

3. Записати різницю рівнів рідини в манометрі Δh , мм. Замість склянки підставити під кран мензурку і включити секундомір.
4. Почекати 1 хвилину ($t = 60$ с), закрити кран K і записати об'єм води V , що витекла з посудини до мензурки (м^3) за час досліду.
5. Перевести різницю рівнів рідини в манометрі Δh (мм) в різницю тисків $\Delta p = \rho_p g \Delta h$ (Па), де ρ_p – густина рідини в манометрі, $g = 9.8 \text{ м/с}^2$ – прискорення вільного падіння (в даній роботі в манометрі використовується вода, тому $\rho_p = 10^3 \text{ кг/м}^3$, а $1 \text{ мм вод.ст.} = 9.8 \text{ Па}$).
6. Використовуючи барометр та термометр, визначити атмосферний тиск p і температуру повітря $t^\circ\text{C}$ в лабораторії. Занести значення p (Па) і $T = t + 273$ (К) у таблицю.
7. Обчислити коефіцієнт в'язкості повітря η за формулою (1). Радіус r та довжина капіляру l вказані на установці.
8. Обчислити густину повітря ρ за формулою (4) та середню арифметичну швидкість його молекул $\langle v \rangle$ за формулою (5).
9. Обчислити середню довжину вільного пробігу молекул повітря $\langle \lambda \rangle$ за формулою (3).
10. Обчислити кількість молекул в одиниці об'єма $n = \frac{p}{kT}$ і за формулою (7) – ефективний діаметр молекул повітря d_{ef} .
11. Обчислити відносну та абсолютну похибки визначення η і $\langle \lambda \rangle$.
12. Проаналізувати результати і зробити висновки.
13. Підготувати відповіді на контрольні питання.

Контрольні питання

1. Сформулюйте основні положення молекулярно-кінетичної теорії речовини.

2. Що називається термодинамічною системою? Наведіть приклади таких систем.
3. Навести приклади процесів, які приводять термодинамічну систему у рівноважний стан.
4. Запишіть рівняння для сили внутрішнього тертя у рідині та газі. Дайте означення коефіцієнта в'язкості. Якій він має фізичний зміст?
5. Поясніть молекулярно-кінетичний механізм в'язкості газів.
6. У чому полягає різниця механізмів внутрішнього тертя рідини та газу? Як залежать в'язкість рідини та в'язкість газу від температури?
7. У чому полягає метод експериментального визначення коефіцієнта в'язкості газів, використаний в даній роботі?
8. Виведіть формулу (2) для коефіцієнта в'язкості газів. Поясніть зміст величин, що входять у цю формулу.
9. Виведіть формулу (6) середньої довжини вільного пробігу молекул ідеального газу $\langle \lambda \rangle$.
10. Запишіть формулу середньої арифметичної швидкості молекул ідеального газу $\langle v \rangle$. Як вона залежить від температури?

Звіт за виконану роботу

1. Робочі формули:

$$\eta = \frac{\pi r^4 \Delta p t}{8 V l} \text{ – коефіцієнта в'язкості газів;}$$

$$\rho = \frac{m}{V} = \frac{p \mu}{RT} \text{ – густина повітря;}$$

$$\langle v \rangle = \sqrt{\frac{8RT}{\pi \mu}} \text{ – середня арифметична швидкість молекул повітря;}$$

$$\langle \lambda \rangle = \frac{3\eta}{\rho \langle v \rangle} \text{ – середня довжина вільного пробігу}$$

молекул повітря;

$$n = \frac{p}{kT} - \text{кількість молекул в одиниці об'єма};$$

$$d_{ef} = \frac{1}{\sqrt{\sqrt{2} \pi \langle \lambda \rangle n}} - \text{ефективний діаметр молекули.}$$

1.1. Величини, що вимірюються:

$$\begin{aligned} \Delta h - \text{різниця рівнів рідини у манометрі,} & \quad [\Delta h] = \text{мм}, \\ & \quad \Delta(\Delta h) = 1 \text{ мм}; \\ t - \text{час витікання води з посудини,} & \quad [t] = \text{с}, \quad \Delta t = 1 \text{ с}; \\ T - \text{температура повітря в лабораторії,} & \quad [T] = \text{К}, \quad \Delta T = 1 \text{ К}; \\ V - \text{об'єм води, що витекла з посудини,} & \quad [V] = \text{м}^3, \\ & \quad \Delta V = 10^{-6} \text{ м}^3. \end{aligned}$$

1.2. Табличні величини:

$$\begin{aligned} \mu = 29 \cdot 10^{-3} \text{ кг/моль} - \text{молярна маса повітря,} & \\ & \quad \Delta M = 0.5 \cdot 10^{-3} \text{ кг/моль}; \\ R = 8,31 \text{ Дж/(моль} \cdot \text{К)} - \text{універсальна газова стала,} & \\ & \quad \Delta R = 0.5 \cdot 10^{-3} \text{ Дж/(моль} \cdot \text{К)}; \\ k = 1,38 \cdot 10^{-23} \text{ Дж/К} - \text{стала Больцмана,} & \\ & \quad \Delta k = 0.5 \cdot 10^{-3} \text{ Дж/К}. \end{aligned}$$

1.3. Величини, що обчислюються:

$$\begin{aligned} \Delta p = 9800 \cdot \Delta h - \text{різниця тисків на кінцях капіляра,} & \quad [\Delta p] = \text{Па}; \\ \eta - \text{коефіцієнт в'язкості газів,} & \quad [\eta] = \text{Па} \cdot \text{с}; \\ \rho - \text{густина повітря,} & \quad [\rho] = \text{кг/м}^3; \\ \langle v \rangle - \text{середня арифметична швидкість} & \\ \text{молекул повітря,} & \quad [v] = \text{м/с}; \end{aligned}$$

$\langle \lambda \rangle$ – середня довжина вільного пробігу

молекул повітря,

$$[\lambda] = \text{м};$$

n – кількість молекул в одиниці об'єма, $[n] = \text{м}^{-3}$;

d_{ef} – ефективний діаметр молекули, $[d_{ef}] = \text{м}$.

2. Результати експерименту:

Таблиця 28.1

r	Δr	l	Δl	V	ΔV	Δh	$\Delta(\Delta h)$	T	ΔT	p
м		м		м ³		мм		К		Па

Результати експерименту підтверджую

(дата і підпис викладача)

3. Обробка результатів експерименту:

$$\eta = \frac{\pi r^4 \Delta p t}{8 V l} = \quad ;$$

$$\rho = \frac{m}{V} = \frac{p \mu}{RT} = \quad ;$$

$$\langle v \rangle = \sqrt{\frac{8RT}{\pi \mu}} = \quad ;$$

$$\langle \lambda \rangle = \frac{3\eta}{\rho \langle v \rangle} = \quad ;$$

$$n = \frac{p}{kT} = \quad ;$$

$$d_{ef} = \frac{1}{\sqrt{\sqrt{2} \pi \langle \lambda \rangle n}} = \quad .$$

Визначення відносної та абсолютної похибок:

$$\varepsilon_1 = \frac{\Delta\eta}{\eta} = 4 \cdot \frac{\Delta r}{r} + \frac{\Delta(\Delta h)}{\Delta h} + \frac{\Delta t}{t} + \frac{\Delta l}{l} + \frac{\Delta V}{V} = \quad ;$$

$$\Delta\eta = \varepsilon_1 \cdot \eta = \quad ;$$

$$\varepsilon_{01} = \varepsilon_1 \cdot 100\% = \quad \%.$$

$$\varepsilon_2 = \frac{\Delta\lambda}{\langle\lambda\rangle} = \varepsilon_1 + \frac{\Delta h}{h} + \frac{1}{2} \left(\frac{\Delta R}{R} + \frac{\Delta T}{T} + \frac{\Delta M}{M} \right) = \quad ;$$

$$\Delta\lambda = \varepsilon_2 \cdot \langle\lambda\rangle = \quad ;$$

$$\varepsilon_{02} = \varepsilon_2 \cdot 100\% = \quad \%.$$

4. Висновки: _____

_____

_____

_____

_____

_____